

ЛОГІЧНІСТЬ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІСТЬ ІСТИНИ ЯК КОНСТАНТА СУДДІВСЬКОГО ПІЗНАННЯ

Досліджується логіко-екзистенціальна, онтологічно-гносеологічна природа істини, рольове значення суб'єкта у процесі її пізнання.

Ключові слова: істина, екзистенція, суддівське пізнання, істинність, логічність.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси вимагають розв'язання багатьох проблем теорії пізнання, серед яких однією з нагальних є проблема істини. Останню ще з античних часів розглядають не лише як найвищу цінність цивілізованого суспільства, а й як початковий орієнтир, до якого звернені провідні сфери наукової думки, у тому числі й правової. Проблема встановлення істини наскрізь пронизує правову дійсність, вона є метою і стержнем юридичної діяльності у різних її вимірах: правотворчій, правозастосовчій, інтерпретаційній. Шлях до істини – це шлях від ймовірних знань до достовірних висновків, він пов'язаний зі складними раціональними й ірраціональними, інтелектуальними й психологічними механізмами формування внутрішнього переконання дослідника, а тому, передусім, потребує вивчення як логічних, так й екзистенціальних умов розвитку.

Ступінь наукової розробки проблеми. Важливий внесок у дослідження юридичних і філософських питань, які безпосередньо стосуються метафізичної природи істини, визначення меж раціонального й інтуїтивного, абсолютного й відносного у процесі її пізнання, досягнення формули істинного знання та його діалектичного взаємозв'язку із дійсністю, здійснили, насамперед: С.Алексєєв, О.Бандура, А.Бернюков, М.Бєлов, В.Баранов, В.Бачинін, О.Волкова, Г.-Г. Гадамер, К.Жоль, Д.Керімов, А.Козловський, Г.Лєвін, О.Лісюткін, В.Лякін, О.Овчинніков, В.Нєрсесянц, Л.Петрова, С.Сливка, В.Шкода, А.Фірстов, К.Яспєрс та ін.

Однак, не применшуючи ролі та значення доробків попередньо зазначених науковців, проблема істини у праві поставала переважно як проблема об'єктивності, ніж адекватності. Натомість вихідною позицією та масштабом для аналізу останньої не може бути виключно об'єкт. Характеристику адекватної відповідності можна розкрити лише з урахуванням ролі суб'єкта пізнання, визначення його у пізнавальному процесі як особливого суб'єкта культури, який включає

об'єкт у своє екзистенціально-особисте поле, а не лише у систему соціальних відносин.

Мета статті полягає у дослідженні логіко-екзистенціальної, онтологічно-гносеологічної природи істини, визначення рольового значення суб'єкта у процесі її пізнання.

Виклад основного матеріалу. У філософсько-правовій літературі класичною є постановка проблеми істини, що розв'язується крізь призму об'єктивності й абсолютності результату та досягається через відповідність із дійсністю. На такому онтологічному рівні, через відповідність знань із дійсністю, істина розуміється як властивість буття, справжнє буття, сутність, до якої можна звести все емпіричне. Істина визначає характеристику знання як вірного та правильного. Вона знаходиться «за» видимістю й зумовлює її, а тому – нескінченна, невичерпна, вічна, володіючи, по суті, всіма абсолютними онтологічними характеристиками. Яскравим прикладом цього є онтологічна природа суддівського пізнання: інтерпретації судді будуть істинними, якщо факт насправді має місце, й навпаки, – хибні, якщо такий факт відсутній. Наприклад, за умови істинності судження «цей предмет є знаряддям злочину», саме судження істинне, якщо ж ні, то воно хибне. У світлі вищезазначених позицій, істина виявляється незалежною від того, наскільки вона доступна, а також від можливості її вираження та розуміння. Основне те, що вона постає своєрідним трансцендентальним поняттям, що існує поза часом і простором; фактом, зміст якого зумовлений лише природою відображеного в ньому об'єкта.

Проте в дійсності це не так просто й однозначно. Справа у тому, що концепція визначення істини, яка ґрунтується на принципі кореспонденції як відповідності знання об'єктивному стану речей, вимагає роз'яснення щодо поняття відповідності та, зокрема, того, що мислення про реальність адекватне. У зв'язку із цим постає інтерес до поняття об'єктивної істини, що вказує на таке знання, зміст якого не залежить від людини.

Незалежність істини від суб'єкта пізнання означає, що істина визначається самим пізнавальним об'єктом; вона постає як певний стан, в якому досягнуто вичерпне відображення об'єкта. Істина існує завжди, живе незалежно від дослідника, незалежно від того, осягнута вона ним чи ні. Однак при аналізі вищезазначеного положення виникає запитання: чи можна за відсутності людського пізнавального апарату визнавати сприйнятність цього положення? Крім того, поєднуючи істину виключно з предметами об'єктивної реальності, ми ризикуємо зіштовхнутися з нескінченною розмитістю – одна і та ж сама ситуація з часом та у співвідношенні із різними предметами вже не буде тотожною самої собі у попередньому моменті [6, с. 9]. Істина може по-різному тлумачитися, але вона завжди актуалізується лише тими, хто її виявляє, інакше – залишається для нас безкорисною, хоча і може існувати потенційно.

За таких умов набуває значення роль суб'єкта пізнавального процесу при конструюванні об'єктивної реальності та пошуку об'єктивної істини. Суб'єкт пізнання постає у такому разі таким, що розуміє, інтерпретує глибинний і поверхневий смисл правової дійсності. До якої міри обґрунтована істинність того чи іншого судження, доведено воно як достовірне або як ймовірне – це вже залежить не стільки від дійсності, скільки від суб'єкта пізнання. У зв'язку із цим ставлення до одержаного знання суб'єктивне, а ступінь розкриття істини – результат раціонально-інтуїтивного пізнання, що задає контекст інтерпретації. У суддівському пізнанні останнє проявляється у наступному: істина на осягнення якої спрямований весь судовий процес, не лежить на поверхні, вона виявляється поступово. Її можна віднайти, лише за умови виконання об'ємної роботи при встановленні всіх обставин, що мають відношення до правового конфлікту.

Есенціальність істини визначається розвитком, відображається через формування і зміну. Наявні всередині справжнього (або варіативного знання) фрагменти істини формують шлях пізнавального прогресу. У судовому процесі, особливо у справах за нововиявленими обставинами, завжди присутній процес зростання істинного знання. Основою такого феномену є постійна еволюція й розвиток гносеологічної активності мислення судді. У зв'язку із цим заслуговує на увагу теорія критичного реалізму, за якою попри те, що в нас немає жодних способів для однозначного осягнення істинності деякого опису речей, ми все ж таки вважаємо її найкращою на даний момент і весь час прагнемо до найкращого опису

речей, тобто в нашому пізнанні ми постійно орієнтуємось на істину. Істина є тим горизонтом знання, який весь час віддаляється у процесі пізнання, і який повинен завжди існувати, оскільки без нього саме дослідження стає безглуздим. Фіксація якогось моменту пізнавального процесу як абсолютно істинного призупиняє сам процес і перетворює істину у статистику. На фоні тотальної змагальності й розвитку судового процесу зупинка пошуку, стагнація пізнання і статична істина неминуче перетворяться на хибу через невідповідність новим умовам і обставинам, а тому не зможуть слугувати основою справедливого рішення суду. У такій реальності результат суддівського пізнання постає не таким, що «знає» істину, а таким, що шукає її, що наближається до неї, не віддаляючись при цьому від реальності. Інакше кажучи, результату суддівського пізнання, щоб бути істинним, треба бути перш за все істиннішим. На такому факті наголошував у своєму дослідженні й Г. Жилін: «якби були дотримані всі передбачені законом правила при дослідженні та оцінці наданих сторонами юридичних доказів, що мають значення для справи, все одно ... досяжна та існує лише презумпція істинності» [3, с. 64].

Аналізуючи вищесказане, можна констатувати той факт, що рішення суду може бути лише істиннішим, наближеним до істини, але не можна завжди гарантувати, що це істина в абсолюті. Водночас вищесказане нашою думкою про суперечність у сфері буття істини та істинності, інакше буття істинності обмежується тільки суб'єктивною реальністю, тоді як категорія істини поширюється й на об'єктивну дійсність.

Істинне – це властивість, притаманна не тільки правді, але й усьому створеному на її основі, похідному від істини. Істинне є конкретним, досліджуваним у даний момент проявом істини, таким, що переносить її властивості на конкретну річ, предмет, явище дійсності. Істинність – це перманентний пошук, наближення до істини. У процесі доказування «істина у собі» стає «істинною для нас», при цьому «істинність для нас» – це вже достовірність. Проте всяке достовірне знання істинне, але не всяке істинне знання достовірне. Істинність характеризує відношення знань судді до об'єкта дослідження, їхню відповідність одне одному, а достовірність – обґрунтованість знань та усвідомлення цієї обґрунтованості. На відміну від істинного, достовірне знання передбачає наявність обґрунтування своєї істинності, що, на думку С. Корнакової, має рольове значення для судочинства, в умовах коли фактичні дані доступні для перевірки. Згідно

із переконанням Нейрат, істинність знання полягає не в тому, що знання відповідає дійсності в абсолюті, а в тому, що всі знання, отримані у зв'язку з пошуком істини, являють собою самоузгоджену систему. Іншими словами, самодостатніми ознаками істинного знання є внутрішня узгодженість його елементів, їхня несуперечливість, повнота та виводимість. Такий підхід актуалізує чіткість системи інтерпретації подій, переносить акценти не на процедуру відповідності, а на самоузгодженість елементів системи знання. У такому разі критеріями істинності в судовому процесі є не загальність та необхідність, а повнота, несуперечність і незалежність. Істина може бути досягнута лише тоді, коли всі зібрані матеріали, докази складають логічну, цілісну систему й не суперечать один одному. Спосіб, яким суддя запевняється в істинності своїх знань, зводиться до наступного: спочатку він розглядає доказ сам по собі і характеризує його на предмет допустимості, після чого переходить до другого етапу – порівняння з іншими доказами. У разі переконання в їх когерентності, суддя приходить до висновку про істинність. На думку І. Овсянникова, якщо два докази суперечать один одному, логічно несумісні, але суд не прийшов до переконання, що один із них поза сумнівом хибний, то обидва ці докази можуть бути визнані достовірними. Проте, якщо дотримуватися правил логіки, то несумісні докази, жоден з яких не був підтверджений у процесі доказування, мають бути визнані однаково недостовірними, але вірогідними».

Порядок та зв'язок ідей, що утворюють істинне знання, відповідає, з одного боку, порядку і зв'язку речей, а, з іншого – писаним законам логіки. Останні безпосередньо відбивають відношення між ідеями, а опосередковано – між речами. Дотримуючись логічного закону тотожності, ми приводимо наші міркування не лише в їх внутрішню відповідність, але й у відповідність із чинними в об'єктивному світі законами. Відповідність писаним законам – компонент достовірності, відповідність об'єктивним – істинності. Останнє визначається як логічність [5, с. 1093].

Отже, «істинність» відноситься до «логічності» як видове поняття до родового. Логічність існує не поряд з істинністю, а всередині неї, як її субстанціональний рід. У результаті суб'єкту, щоб досягнути істинності опису минулих подій, необхідно «проанатомувати» його логічність.

При цьому слід пам'ятати, що логічність – перший, але не єдиний елемент істинності. Істинне є цілим, будь-яке окреме є простим моментом у певному цілому. Завдання логічного мис-

лення полягає якраз у тому, щоб піднятися зі скінченного до нескінченного, крім того, усе досягається як простий момент у певному цілому. Це ціле нескінченне, але замкнуте коло і рух мислення в разі необхідності переходить від моменту до моменту, щоб у межах цілого кола оволодівати й бути нескінченим цілим істини. Ціле ж, однак, є суттєвістю, що вичерпується лише через свій розвиток.

Істина завжди містить у собі момент недопізнаності, а тому потребує постійного подальшого осмислення та досягнення. Водночас останнє не може бути вичерпане логічними засобами, тому передбачає пізнавально-оціночні форми усвідомлення, в яких концентровано реалізується соціально-культурна і духовно-екзистенціальна природа суб'єкта. З цього приводу слушно зазначає А. Козловський: «істина постає не тільки тому, що вона сама собою гносеологічно завжди відносна і не може бути виявлена остаточно в абсолютному значенні, а й тому, що вона ... є наслідком особистісного духовно-пізнавального освоєння і творення реальності як певної смислозначущої цінності» [4, с. 229-230]. За таких обставин істина своїм змістом має не суто об'єктивно-суб'єктивістську природу, а екзистенціальну й постає як створена людиною цінність. Важливою вихідною позицією і масштабом для аналізу істини має бути не лише суб'єкт як такий, а суб'єкт, який включає об'єкт у своє екзистенціально-особове поле. Суб'єкт, що пізнає, не абстрактна істота; він знаходиться в межах певної пізнавальної позиції, від якої невід'ємний, а остання у свою чергу складає конкретну частину описуваної реальності. Згідно з Гумбольтом, у зв'язку з тим, що «сукупність пізнаваного - це процес внутрішнього сприйняття і творчості, то очевидно, що об'єктивна істина виникає від повноти сил суб'єктивно індивідуального» [2, с. 320]. Апелюючи до вільної та активної духовності, К. Ясперс наголошує: «окремі форми усвідомлення є лише окремими «моментами» становлення духу, моментами, які навіть розвиваються, і з'являються як власні форми в дійсності, однак фактично лише ним, духом, здійснюється існування та реальність, проте (моменти) мають свою істину такою мірою, якою вони перебувають і залишаються в ньому. Ізолювання моментів має сам дух як передумову або ж воно екзистує лише в ньому, що є екзистенцією. Їхня видимість є такою мірою екзистенцією, немовби вони, як такі, існували; але якою мірою вони є лише моментами або ж величинами, що зникають, показує їхнє подальше обертання і повернення до причини та

сутності; і ця сутність так само є цим рухом і розв'язанням цих моментів» [10, с. 338]. Найвність людських, духовних, особистісних, індивідуальних чинників ще гостріше ставить питання про природу судового рішення та природу встановлення суддею юридичних фактів, які завжди екзистенціально насичені. З усієї нескінченної безлічі сторін і зв'язків того або іншого соціального явища (в процесі встановлення істини) суддя виділяє передусім те, що для нього є істотним та суттєвим. Останнє цілком не піддається раціональному контролю і визначається «неявним знанням», сформованим попереднім правовим і життєвим досвідом і задаючим контекст інтерпретації тих або інших соціальних дій. У результаті осягнення правової ситуації суддя здійснює не з позицій об'єктивного спостерігача, а завжди з ангажованих позицій, попри те, усвідомлює він це чи ні. Досліджуючи всі обставини справи суддя, дає власну інтерпретацію процесів із точки зору техніко-юридичних традицій, рівня його правової культури. Останній, будучи базисом інтерпретації, не піддається повній об'єктивності, тому що включений у підсвідомість судді. Крім того, проблема інтерпретації, під якою слід розуміти те, що суб'єкт у процесі своєї інтерпретації реальності непомітно для себе займається виправданням вихідних позицій за допомогою вибору вигідного методологічного інструментарію, має особливий сенс, оскільки означає, що суддя у процесі пізнання юридично значущих подій займається обґрунтуванням рішення, вже прийнятого (ухваленого) на рівні правосвідомості. З цього приводу Е. Мурадьян зазначає: «досить часто, розпочинаючи розгляд спору, суддя вже під час свого першого ознайомлення з матеріалами починає перебувати під тиском відповідних уявлень та вражень, які вже задалегідь існують у його свідомості, сформовані під впливом власного досвіду. Цей прояв підсвідомого буде завжди виявляти себе, так чи інакше керуючи діями судді під час осягнення справи та встановлення істини. Інакше кажучи, пережита ситуація, яка знайшла своє відображення у підсвідомості, проєктується на досліджувані матеріали: відбувається моделювання у формі порівняння двох випадків – «сьогоднішнього» та «колишнього» власного» [7]. У цьому вимірі істина виступає у вигляді продукту рефлексійної діяльності свідомості, яка добувається суб'єктом вільно і самостійно за рахунок власних набутих, інтелектуально-світоглядних зусиль. Істина постає не певним особливим об'єктом мислення (споглядання, відчуття), а деяким станом (переживанням) самої свідомос-

ті, що має безпосередню досвідчену достовірність – істинність. Істина – це не абсолютизація відповідності наших знань, це завжди результат індивідуального прориву до світу, вона завжди суб'єктивна. На думку Хайдеггера, істина може відкритися кожному, але навіть коли це відбувається, ми не можемо передати своє розуміння іншій людині, оскільки істина має бути пережитою, а не викладеною [9, с. 19]. Так, реконструювання минулої події, вибудовування у свідомості досліджуваних обставин у їх взаємозв'язках здійснюється, насамперед, за допомогою «переживання» у формі внутрішнього осмислення, що дає змогу судді отримати первинну чисту даність досліджуваного. Тоді проблема істини переноситься в саме діяльне суддівське буття, через свідомість, будучи мірою суддівського розуміння. Істина не дається в жодному універсальному її визначенні, вона постає як результат роботи «чистої свідомості» судді, причому не застиглий результат, а власне сам цей процес. Емпіричне суще – не чистий феномен, отже, не є предметом чистого (феноменологічного) сприйняття, тобто сприйняття адекватного. Воно дається через систему зв'язків, опосередовано і не є чимось безпосередньо очевидним. Очевидність – безпосереднє переживання істини як згоди, збігу інтенціонального змісту акту свідомості з предметною даністю – станом речей.

Згідно з вищевикладеним підходом, осягнення суддею фактів, які мають певне концептуальне навантаження, залежить від його мислення і служить передумовою істини; якщо судження судді істинні, то вони повинні відповідати цим фактам. Констатуючи це, логічно постає запитання: чи правомірно стверджувати, що судження судді, які впливають на прийняття ним рішення, відповідають об'єктивній дійсності, якщо той постійно стикається не з дійсністю «в собі», а зі сприйнятим за допомогою почуттів і потім концептуалізованим об'єктом пізнання? У таких пошуках об'єктивно єдине за своєю природою завжди постає неоднозначним при інтерпретації різними індивідами. Практично, кожний із суб'єктів з обґрунтуванням вказуватиме на істинність саме власного бачення. І те, що, з одного боку, є правильним, буде протизаконним з інших позицій.

Останнє, як одна з передумов, сприяло тому, що деякі вчені, прибічники дифляційної концепції істини, почали заперечувати можливість її встановлення у судовому процесі, вважаючи, що сама по собі істина не надає ніякого додаткового значення нашим висловлюванням, пропозиціям; вона усього лише додаткова, але

необов'язкова характеристика, що відіграє допоміжну, а не вирішальну роль [9]. При цьому незважаючи на розбіжність позицій учених із приводу поняття істини, її характеру в судовій пізнавально-ціннісній діяльності, істина має залишатися фундаментальною основою судового рішення. Залежачи від людських інтересів та потреб, істина завжди існує лише в одному «примірнику», однак проявляється в кількісно безмежних варіантах тлумачення індивіда – її інтерпретацій багато. Суб'єкт зупиняється на певній миттєвості з нескінченності, тобто перед ним розкривається лише одна з граней багатоманітності пізнавального явища [1, с. 156]. На практиці проблема зумовлює необхідність формування однієї або кількох гіпотез. Ядро гіпотези складає певна ідея. Кожна окрема гіпотеза спрямована на отримання нового істинного знання. Отже, й істиною стає сам пошук істини, здатність досягти її і прийняти. Лише за такої умови, прагнучи до встановлення істини, судовий процес набуває своєї природної суті і відрізняється від формального вирішення справи, тоді як судова пізнавальна спрямованість поза істиною призводить до зневіри, нігілізму та рівнозначна відмові від правосуддя.

Список літератури

1. Бернюков А. Зміст судової інтерпретації: герменевтичний вимір / А. Бернюков // Проблеми філософії права. Том VI-VII. – Київ-Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 154–163.

2. Гумбольдт Т. Фон Избранные труды по языкознанию. – М. : Прогресс, 2000. – 400 с.

3. Жилин Г.А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции: Автореф. дис...докт. юрид. наук. – М., 2000. – 65 с.

4. Козловский А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права / А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

5. Левин Г. Истинность, рациональность, свобода / Г. Левин // Вестник Российской академии наук. – 2004. – Том 74. – № 12. – С. 1091–1095.

6. Лякин В. Сфера бытия истины как составляющая ее социального содержания / В. Лякин // Актуальные проблемы социокультурных исследований. – Кемерово, 2009. – Вып. 5. – С. 5–11.

7. Мурадян Э.М. Истина как проблема судебного права / Э.М. Мурадян. – М. : Юристъ, 2004. – 312 с.

8. Францифоров Ю. Цена истины в уголовно-процессуальном доказывании / Ю. Францифоров // Российский следователь. – 2005. – № 11. – С. 13–16.

9. Хайдеггер М. О сущности истины / М. Хайдеггер // Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М. : Высш. шк., 1991. – С. 8–27.

10. Ясперс К. Психология світоглядів / З нім. пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К.: Юніверс, 2009. – 464 с.

Стаття надійшла до редколегії 16 березня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

N.A. Guralenko

LOGICAL AND TRUTH EKZYSTENTSIALNIST CONSTANT JUDICIAL KNOWLEDGE

Summary

The article examines the logic-existential, ontological, epistemological nature of truth, role importance of the subject in the process of cognition.

N.A. Guralenko

ЛОГИЧНОСТЬ И ЕКЗИСТЕНЦИАЛЬНОСТЬ ИСТИНЫ КАК КОНСТАНТА СУДДЕЙСКОГО ПОЗНАНИЯ

Аннотация

Исследуется логико-экзистенциальная, онтологично-гносеологическая природа истины, определяется значение субъекта в процессе ее познания.